

معرفی نسخه خطی

مجموعه خطی ادبیات عرب

■ وجیهه شریفی
کارشناس کتابداری و
نسخه‌های خطی

نسخه حاضر مجموعه‌ایست در ادبیات عرب، شامل رسالاتی در صرف و نحو، که توسط علی پسر اسماعیل سیدمیرانی در بین سال‌های ۳۸-۱۲۳۷ هجری به کتابت درآمده است. رسالات موجود در این مجموعه، منابعی هستند که غالباً جزو دروس ادبیات علوم قدیمه (دروس حوزوی) مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند.

■ مشخصات عمومی نسخه

خط نسخ، مختلف‌السطر (۱۳، ۱۵، ۱۷، ۱۸ و ۲۱ سطری). کاتب علی ابن اسماعیل سیدمیرانی، محل کتابت نامعلوم (احتمالاً ولایت استرآباد). کاغذ فرنگی آبی و سبز فستقی. خط‌کشی روی عبارات به شنگرف و تحریر مشکی. جلد تیماج فرسوده با رنگ قهوه‌ای سوخته و حاشیه زنجیره‌ای ضربی، فاقد آستر مقوایی. به علت انقباض و جمع شدگی جلد، در قسمت روبین جلد برش‌هایی در طول و عرض و قطر ایجاد شده است. عطف فرسوده با وصال کاغذی. تعداد اوراق ۱۲۶ گ (۲۵۲ صفحه). قطع: وزیری. اغلب اوراق ناپاکیزه، دارای آثار شستگی، لکه‌های روغن و رطوبت دیدگی و پاشیدگی جوهر آبی است. از برگ ۱۱۳ تا جلد زیرین در انتها اوراق و جلد ریختگی بر اثر فرسایش وجود دارد. از برگ ۱۳ تا برگ ۱۷ در حاشیه اوراق اثر یک سوراخ ناشی از سوختگی وجود دارد. در برگ‌های ۵۰ و ۱۲۵ ظاهراً اثر مهر کتابخانه‌ای وجود داشته که با بریدن بخشی از حاشیه ورق اثر مهر معدوم شده است. در برخی از اوراق آثار وصال کوچک و نو نویسی متن دیده می‌شود. در صفحه آغاز نسخه مهر بیضی با سجع «الواثق بالله الغنی عبده علی» وجود دارد که ظاهراً مهر کاتب و مالک نسخه است. علاوه بر این اثر مهر بیضی سید محمد رئیس‌آینی آخرین مالک نسخه و اهداکننده آن نیز در صفحه آغاز وجود دارد. در سایر اوراق نیز آثار امهار دیگری با سجع‌های

«عبدۀ محمد» و «یامحمد» دیده می‌شود. در حاشیه صفحه ۱۹ نیز اثر مهر بدون کادر با سجع «سیدمحمدالرئسی» وجود دارد. در حواشی متون برخی یادداشت‌ها و اشعار به تواریخ ۱۲۷۱ و ۱۲۷۲ وجود دارد. در صفحات ۱۱۸ تا ۱۲۰ یادداشت‌هایی به تواریخ ۱۲۲۲، ۱۲۲۳ و ۱۲۶۲ نوشته شده و نام مهدیقلی ساوری نیز دیده می‌شود. در بالای برخی اوراق عبارت یا علی مدد به شنگرف و مشکی، ضمن اینکه عبارت مدیحه است، یادآور نام کاتب و مالک نسخه (علی ابن اسماعیل سیدمیرانی) نیز می‌باشد.

■ کتابشناسی

این مجموعه شامل پنج رساله با عناوین اختصاری: صرف میر، عوامل جرجانی، العزی، الهدایه و شرح تصریف است.

■ صرف میر (ادبیات عرب، صرف- فارسی)

نویسنده: سیدعلی ابن سیدمحمد جرجانی، مشهور به میرسیدشریف جرجانی (سده هشتم هجری).

این کتاب که از منابع معروف و متداول برای طلاب به شمار می‌رود در سی و یک فصل تنظیم شده که شامل مباحث افعال و اسماء با تمام مشتقاتش است.

آغاز: «بسمله... بدان ایدک الله تعالی فی الدارین که کلمات لغه عرب بر سه گونه است...».

انجام: «... بدانکه الف فاعل و سین استفعل گاه باشد که فعل لازم را متعدی گرداند چون سار زید و سائرته و خرج زید و استخرجه».

این رساله در سال ۱۲۳۸ق توسط علی ابن اسماعیل سیدمیرانی کتابت شده است. رقم کاتب:

«تمت الکتاب بعون الملک الوهاب سنه الف مائین ثلثین ثمانیه سنه ۱۲۳۸. علی ولد

اسماعیل».

عناوین فصول با رنگ شنگرف (قرمز مایل به نارنجی) متمایز گردیده است. جای این رساله در مجموعه از ص ۲ تا ص ۳۴ است.

■ عوامل مائه فی النحو (ادبیات عرب، نحو- عربی)

نویسنده: عبدالقاهر ابن عبدالرحمن جرجانی (سده پنجم هجری)

رساله عوامل که از منابع معتبر علم نحو می‌باشد، شامل صد عامل در نحو است. جرجانی،

عوامل را به دو دسته لفظی و معنوی تقسیم کرده، که غالب انشعابات آن در عوامل لفظی

است. طبق تعریف وی عوامل لفظی خود شامل دو قسم سماعی و قیاسی هستند و عوامل

سماعی نیز به سیزده نوع تقسیم می‌شود. در رساله عوامل جرجانی، دو عامل معنوی و هفت

عامل لفظی قیاسی و نودویک عامل لفظی سماعی، مجموعه‌ی عوامل صدگانه (عوامل مائه) را تشکیل می‌دهند. عوامل جرجانی که رساله‌ای مختصر در علم نحو است، یکی از قدیمی‌ترین، مشهورترین و پرکاربردترین منابع مقدماتی در آموزش زبان و ادبیات عرب به شمار می‌رود و نویسندگان و صاحب‌نظران متعددی بر آن شرح و حاشیه نوشته‌اند. آغاز: «بسمله... الحمد لله رب العالمین... اما بعد العوامل فی النحو علی ما الفه الشیخ الامام الفاضل عبدالقاهر بن عبدالرحمن الجرجانی...».

انجام: «... و هی سبعة افعال حسبت و صُننَتْ وَ [د] خُلْتُ وَ رَأِیتُ وَ وَجَدْتُ وَ زَعَمْتُ». در مجموعه پیش‌رو رساله عوامل به عنوان مقدمه رساله بعدی؛ یعنی شرح عوامل، آمده است. لکن در خطبه، نام مؤلف به عنوان سوم شخص آمده است. در انتهای این رساله نام کاتب درج نشده، لکن تاریخ تحریر آن سال ۱۲۳۴ ق است. رقم کاتب: «تمام شد در یوم سه‌شنبه سنه ۱۲۳۴ یا علی مدد». جای این رساله در مجموعه از ص ۳۵ تا ص ۳۶ است.

شرح العوامل فی النحو (ادبیات عرب، نحو- عربی)

شارح: ملانظر علی گیلانی (قرن دوازدهم هجری)

این رساله شرحی است بر رساله العوامل مائه فی النحو تألیف عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجانی. آغاز: «بسمله... الحمد لله رب العالمین... اما بعد العوامل فی النحو علی ما الفه الشیخ الامام الفاضل عبدالقاهر بن عبدالرحمن الجرجانی...».

انجام: «... ما کان علیها و ذالک اخر ما اردنا علی طریق الاختصار و منه التوفیق و الحمد لله رب العالمین».

این رساله در ادامه رساله عوامل آمده، چنان‌که گویی که عوامل مقدمه آن است. تاریخ تحریر این رساله سال ۱۲۳۷ ق و کاتب آن نیز علی ابن اسماعیل سیدمیرانی است. رقم کاتب: «تمت الكتاب بعون الملك الوهاب من الهجرة النبویه تم تم تم سنه ۱۲۳۷ (۱۲۳۸)». جای این رساله در مجموعه از ص ۳۵ تا ص ۴۴ است.

■ التصریف (ادبیات عرب، صرف- عربی)

نویسنده: عزالدین عبدالوهاب بن عبدالدین ابراهیم زنجانی (اواخر قرن ششم و نیمه اول قرن هفتم هجری)

این کتاب که با نام «العزّی التصریف» نیز شهرت دارد، یکی از منابع مختصر و البته بسیار مشهور در حوزه آموزش علم صرف است. بر این کتاب شروح و حواشی بسیار زیادی نوشته شده است، که یکی از معروف‌ترین آن‌ها شرح علامه تفتازانی می‌باشد.

آغاز: «بسمله... اعلم ان التصریف فی اللغة التّغییر و فی الصّناعه تحویل الاصل الواحد الی مثله...».

انجام: «... بالكسر للنوع من الفعل تقول هو حسن الطعمه و الجلسة». در این بخش نام کاتب و تاریخ کتابت درج نشده است. رقم کاتب: «تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب». جای این رساله در مجموعه از ص ۴۵ تا ص ۶۱ است.

■ الهدایه فی النحو (ادبیات عرب، نحو- عربی)

نویسنده: مجهول المؤلف

این کتاب یکی از قدیمی‌ترین منابع علم نحو است و از آن‌جا که نام مؤلف آن در متن کتاب ذکر نشده، گاهی در نسخه‌های مختلف تألیف آن به نویسندگان متعددی نسبت داده می‌شود؛ چنان‌که برخی آن را از تألیفات ابو عبدالله زبیر ابن احمد ابن سلیمان زبیری شافعی مشهور به «زبیر بصری» (قرن سوم و چهارم هجری)، برخی به ابن درستویه (قرن چهارم هجری)، برخی نیز به دلیل شباهت سبکی کتاب به الکافیه ابن حاجب (قرن هفتم هجری)، مؤلف آن را دختر ابن حاجب دانسته و گروهی نیز آن را از تألیفات اثیرالدین محمد ابن یوسف بن علی حیان نفزی غرناطی اندلسی، مشهور به «ابو حیان اندلسی» (قرن هفتم و هشتم هجری) می‌دانند. باتوجه به این‌که در مقدمه رساله اشاره شده است که مطالب آن از ترتیب مطالب کتال کافیه ابن حاجب پیروی می‌کند، مسلماً این رساله باید پس از قرن هفتم هجری نوشته شده باشد، مگر آن‌که این مطلب بعدها به متن اضافه گردیده باشد!

در این کتاب قواعد نحوی به همان روش کتاب الکافیه ابن حاجب، به‌طور مختصر در یک مقدمه و سه قسم و یک خاتمه تنظیم شده و هر یک دارای فصولی است. بنابراین یا نویسنده این کتاب تحت تأثیر ابن حاجب بوده و یا ابن حاجب تحت تأثیر وی بوده است. آغاز: «بسمله... الحمد لله رب العالمین و العاقبه للمتقین و الصلوه و السلام علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین اما بعد فهذه مختصر مضبوط...». انجام: «... لم یبق خفیفه و لم یبق علی الاصل و ان... ساکنان فلزم التقاء الساکنین علی غیر حده و هو غیر».

این بخش از مجموعه در سال ۱۲۳۸ ق توسط علی ابن اسماعیل سیدمیرانی کتابت شده است. به کتابت درآمده است. رقم کاتب: «تمت الكتاب بعد الف مائین ثلاثین ثمانیه فیسنه ۱۲۳۸. تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب ولد اسماعیل علی». جای این رساله در مجموعه از ص ۶۲ تا ص ۱۱۸ است.

شرح تصریف (ادبیات عرب، صرف- عربی)

شارح: مسعود بن عمر تفتازانی مشهور به علامه تفتازانی (قرن هشتم هجری) این کتاب، یکی از مشهورترین شرح‌های کتاب تصریف نوشته عزالدین عبدالوهاب ابن عبادالدین ابراهیم زنجانی است، که گاهی شهرت این شرح بر شهرت اصل کتاب پیشی گرفته و خود به

عنوان کتابی مستقل در آموزش علم صرف استفاده شده است. آغاز: «بسمله... ان روای زهر تخرج فی ریاض الکلام من الاکمام و ابهی...». انجام: «... او غیرها للنوع و كذلك البواقی و السلام علی من السبع و الله اعلم بالصواب و الیه لمرجع و المآب».

این بخش از مجموعه در سال ۱۲۳۸ ق توسط علی ابن اسماعیل سیدمیرانی به کتابت درآمده است. رقم کاتب: «کتابه اقل عباداله علی ابن اسماعیل سیدمیرانی الف مأتین ثلاثین ثمانیه سنه ۱۲۳۸». عناوین و فصول در کتاب با رنگ شنگرف (قرمز مایل به نارنجی) متمایز شده است. جای این رساله در مجموعه از ص ۱۲۱ تا ص ۱۵۱ است.

سمت چپ: صفحه آغاز مجموعه (آغاز رساله صرف میر)
سمت راست: صفحه انجام مجموعه (انجام رساله شرح تصریف)
کاتب: علی ابن اسماعیل سیدمیرانی- ۱۲۳۴ تا ۱۲۳۸ هجری قمری